

Magyar dal' lelkét látja szállani?
 Vagy szived' áldjam, a' jót, a' nemest,
 Melly hont hagy itt körülöm felvirúlni,
 Hol tenger és föld választ el honomtól?

Nem nyujta nékem Muzsa éneket;
 Hogy fűrtidet laurusszal ekesítsem;
 De férfi mellemen hű szív dobog,
 'S szivemben hála forr 's örök szerelm;
 Ezt hagyhatom csak a' nemes barátinak:
 Magyar szerelmet angol dalfinak.

London, Március 12. 1830.

E két vers mutatja legszebben azt a nemes viszonyt, mely a két kiváló férfi között fennállott és idővel mindig mélyebb lett. Toldy valóban sokat köszönhetett barátjának, a ki tanulmányútjában hathatósan támogatta, hálája azonban a hazafi hálája is nemzetének barátja iránt.

6. Az »Übersicht«-ben Toldy február 10-ikétől április 8-ikáig tett útjainak összefoglalását találjuk. Berlinből Párisig, hozzáértve angliai utazását is, 18 utat sorol fel, pontosan megmondja a napot és az órát, a melyben megérkezik valahová. Eleinte a távolságot is feljegyzi, de azután abban hagyja. A legnagyobb távolság volt Berlintől Heiligenstadtig és Casselből Cölnig.

Az »Übersicht«-tel befejeződik a napló. Az Úti Napló sárga lapjai annak a nemes, hazafias tanulmányútnak emlékei, mely a legjobbknak a XIX. sz. második és harmadik évtizedében egy időre vándorbotot adott kezébe. A napló Széchenyi korának, az ő szellemétől áthatott emléke. Igaz, hogy nincsenek benne nevezetes események feljegyezve, írója nem állott az országos politika középpontjában, csak az egyszerű, csendes szemlélődő jegyzi fel benne tapasztalatait és a maga apró gondjait; irodalomtörténeti és kulturtörténeti szempontból azonban a napló kiváló fontosságú emléke a nagy időknek.

GYULAI ALADÁR.

VÁLYI ANDRÁS HAT LEVELE KAZINCZY FERENCZHEZ.

Vályi András, a híres földrajzi és nyelvészeti író, ki egy egyszerű miskolczi református czizmadia család köréből (szül. 1764. nov. 30.), kiváló tehetsége és — katholicizálása (1790.) révén, a hercegprimás hathatós közbenjárásának segítségével (*Dr. Váczy*, Kazinczy lev. II. 563. *Kazinczy*, Magyar Panth. 304. 402.) oly fiatalon, 27 éves korában emelkedett 1791-ben a budapesti m. kir. tudomány-egyetem magyar nyelvi és irodalmi újonnan rendszeresített tanszékére: 1790-ben írta e nem csupán hivatalos dolgokat tartalmazó, hanem egyszersmind irodalomtörténeti vonatkozású leveleket Kazinczyhoz, mikor Kazinczy borsodi kerületében a nemzeti iskolák királyi visitatora volt. (1789 decz. havában költözött Miskolcra Kassáról, hol a »nemzeti főiskola« professora volt.)

Az V. és VI. számú levelek keltezés nélküliek, de tartalmukból bizonyos, hogy azokat is Miskolcra 1790-ben, állásának elvesztése előtt írta. — Ez eredeti levelek a *sárospataki ref. főiskola* könyvtári kéziratának »Kazinczy Ferencz Hivatalos Levelezéseinek Maradványai. 1786 Nov. 11d oltá 1791 April. 11d. 'A Kassai Tudományos Kerület' Nemzeti Iskolájának Inspectorsága alatt.« című ívrét alakú kötetében található, mely a Kazinczy könyvtárával 1807-ben került a sárospataki ref. főiskola birtokába. Vályi András nevével a Kazinczy Ferencz levelezésében (I. II. IV. VII. kötet) gyakran találkozunk. (Meggalt 1801-ben.) Megemlítem még, hogy Vályi a hosszú *ŕ* és *ø* hangokat leveleiben *ũ* és *ö*-vel írja.

I.

Tekintetes Ur!

Idezártam a' leg-közelebb Graditskába küldött pénz felől való Recepsisset, mely felől a' Tettes Ur még itt létemben parantsolni méltóztatott. Az én dologom a' Miskoltziakkal nem igen jól jönni ki; minden el-idegenített a' Papok által a' Normától: sőt nállunk azt hiszik, hogy a' Normával minden órán el-tűnünk mint a' Buborék. Az examenokat azonban mindenek kedvellik. Gömörbe mihelyt a' Tettes Ur parantsolatokat adni méltóztatik indúlok. 'A kövesdiek eránt pedig instálom a' Tettes Ur tanátsát, mozogjak-é a' három Tanítok fel-állítása eránt, vagy tsak kettő legyen jobb fizetéssel.

Ajánlom magamat a' Tettes Ur Gratiájába 's álhatatossan vagyok Miskoltz 30dik Januar 1790.

'A Tekintetes Ur

alázatos hív szolgája
Wályi András mp.

II.

Tekintetes Ur!

Most kezdtem már a' Miskoltziakkal való Dologhoz. 'A Görögök magok állitnak fel, a' mint T. Szolga Bíró Urnál a' Bírójok Pataki jelentette oskolát két Tanítóval 200 Rf. fizetéssel. Be-vették volna a' Luthránosok is ha Radvánszky Ur nem ellenzette volna. 'A Város úgy fizeti a' 150 Rf. 's egyebet, ha a' Nemesség is fog magok részéről fizetni. Vasárnapra tett terminust T. Ragályi József Ur; dél után pedig Jolsvára és Rosnyóra, s Tornára indúlok, onnan vissza jövet indúlok mindjárt Kövesdre, ott jó végét várom a Dolognak. Györbe újj oskolát reményelek, a' mint T. Parchetich Ur biztat.

Instálom a' Tettes Urat én hasznosnak látom ha Kövesdről Vitéz, zel Budára fel szaladhatnék, 's a' Miskoltzi dolgon személy szerént is segíthetnék; én úgy tartom (Vitéz) Imrének is lessz jelenteni valója. Hólnap írok neki e' dolog felől, ha a' Tettes Urtól az elmenetlekre engedelmet nyerhetnék, és neki módja 's ideje lessz a' jövetelre. Én ha pénzt teremthetek, magam is fel megyek. Ma egy hete éppen miólta szüntelen

Exament tartok, és az Examen mindenütt ditséretetet (igy) érdemel, mindnyájan producálták a' Professorok, és pedig ditséretesen magokat. Tettszik a' Norma, tsak fizetni ne kellene. Ujj oskolának való helyet felette alkalmatost és óltsót találtam; kész iskola lesz, és sok Gyerekeknek tágas, 's a' tanítóknak is alkalmatos lak helyek lesz. Holnap Postán meg írom. Most tsak hirtelenül írhatok, a' ki magamat a' Tettes Ur Gratiájába ajánlom 's vagyok

A' Tekintetes Ur
Miskoltz 5dik Febr.
1790.

alázatos szolgája
Wályi András mp.

III.

Tekintetes Ur!

Nem tűrtethetem magamat, minthogy semmiféle munkához állandó patientiám nints; ma dél után Györbe küldök a' fizetésem erant, 's ha fel adják Innep után indulok Bétsbe, annyival inkább minthogy a' menetelre jó módodom lesz. Tsudálkozom, hogy az Assignatio olly soká kimarad; Budáról úgy értettem, már régen ment fölle Rendelés a' Kir. Kamarákra. Instálom a' Tettes Urat méltóztasson engemet hathatos leveleivel segélleni Bétsbe, 's Tanátsával is mi tévő legyek ottan. Nem azért megyek én fel hogy ott tsak leg-kissebbet is 'a Visitorok vagy oskolák felől tzirkálódjam, hanem tsak azt igyekeznék meg-tudni: Vallyon ad e' a' Magyaroknak mint a' Belgáknak ő felsége mindent? Ha meg. actum est de nobis. De akármint lesz, ha meg-marad is jól járok, jókori nyugodalmat szerezvén magamnak. 'A többi Visitoroknak mind könnyebb, ki Prokátor, ki készült, ki practizált. én tsak az Erziehungsfachba mozogtam, ha ez is bomlik, szükség hogy gondoskodjam. 'Ambár én el-mulását nem hiszem, mert interessál. Ha el-mulna is mihelyt idegen helyett, tűrhető Conditiot találok, vége szakadt a' búmnak. Kevéssel is meg-tudom érní. Az illy tűnődésekkel tsak unalmat szerzek a' Tettes Urnak, nem is alkalmatlankodom.

Örűlni fogok, ha (fel mehetvén az Angaria miatt) a' Tettes Ur Bétsbe velem valamit parantsolni méltóztatik. Ha hirtelen semmit sem hallhatok állapotunk, vagy tzélmra való várakozom; igen könnyű szerrel megyek, tsak magam, 's félre vonúlván Bétsbe kevéssel meg-fogom érní. Ha pedig bizonyost de szomorút hallhatok, azonnal sietek hogy magamat valahová applicálhassam, de tsak ugyan a' Diéta után. Az esetre kérek a' Gróftól egy Testimonialist, ha semmi szükség sem lesz reá, magam is ki nevetem magamat, 's örűlök. Sok Philosophia kell a' mi mostani állapotunkhoz, ...zok és félek, mint a' Katona.

Mihelyt a' fizetésemet 's kivált az úti költséget is fel-vehetem futva megyek. mind a' két esetben nyugott leszek utazásomon, kivált ha a' Tettes Ur támogató leveleit vehetem.

Én igaz szívvvel, 's háládatos indulattal vagyok .

A' Tekintetes Ur
Miskoltz 30dik Mart.

alázatos szolgája
Wályi András mp.

1790.

IV.

Miskoltz 10dik April.
1790.

Tekintetes Ur!

Harmad napja már, hogy fel-vettem az ángáriát Győrbe; izent Perceptor Úr mint Jó akarom az Assignatio meg-érkezése felől, 's azonnal repültem érte — hét procentot fogtak hadi adót ki, mig egy kérdést tesz felőlle; rá állottam.

Sajnálom, hogy semmi interessalo komedia Darabot nem kaphatok. Holbergból fordítom szabadon a' *Geschäftigét*, vigjáták 3 felvonásban. Garray keres, küldött volna is de alkalmatosság nintsen; én magam már az lettem volna ha engedelmet nyerni szerentsém lehetett volna. Most ismét írtam a' Grófnak,¹ nem kell Testimonium semmi, tsak engedelem, amazt tsak az utolsó esetre készítettem. Nyughatatlanul várakozom, 's 17dik psentis indulnék, tsak szabadságom volna. Vitéz is igen hív magához két levélben; meg-látogatom, tsak a' Battya feleletét vehetném már! a' mit sajnosan szenvedtem — úgy szeretnék szorossabban egygé lenni.

Instálom a' Tettes Urat, Beretznél van a' Garrai Stambuchja, már esztendeje lesz (Jósef Urfi tud felőlle) igen kéri 's egyszersmind a' Tettes Urat minden levelében hiven tiszteli, szeretném ha most meg vihetném neki, úgy sem írnak már fel semmit a' Postán. Kallós is küldi talám 3 Rfját ha kezéhez veheti.

Ováry Urat tiszteltem, 's kértem is az Idea Universi' meg-küldése felől; nem vehetni reá: írni fog rövid időn, és talám a' jövő Postán. Hozzánk holnap érkezik meg a' Fő Ispány, gyakort Vendégei vagnak. Felette hideg vérrel nézi a' változásokat. Schwärmereynek mondja. Boldog vagyok Társaságában, tisztelve tanúlok tőlle. Nem affectalva tanít mint Komját.

Kallosnak igen furtsa levelét vettem Ruzskáról. Tsókolódott — ! a' Jelenfi lyánkát szereti. Indúl! Biztattam tsak szót fogadjon, reménylem jobban meg-tapogatja — —. Az én Kompaim betegségében is legényvölt; éppen ma hetedig hete, hogy meg — —. Jam salva res est —.

Kñét igen szeretném tudni, mint gondolkozik; el-szégyenlette magát, mint hogy — belöllem minden neheztelés ki-gőzölgött, és — Katzagni fog a' Tettes Ur, ha mehetek! és élek, mint kell Bétset meg jární 65 Rftal és valami keveset vásárlók is. Ha maradunk! még is tsak kételkedem; bővebben fogok vásárolni. Hadd mehessen el Tekintetés Ur!

Én holtig hív maradok

'A Tekintetes Ur

alázatos szolgálja

Wályi András mp.

¹ Gróf Török Lajos »a Tudományok' és Iskolák' Királyi Fő-Igazgatója.«

V.

Tekintetes Ur!

Ki-fogytam az időből 's a Prothocollumot el-nem végezhettem. Engedelmet instálok. Méltóztassa ebben a' hibákat (mert illyet nem próbáltam) fel-fedezvén visszaküldeni, szebben el-készítve küldöm vissza. Én ritkán purizálok, tsak egyenessen tisztára; 's nem is tudom mindenkor mit hová írtam. Gondolkozással szedhettem így is öszve. Tsak a' Numerust jegyztettem fel és kinek szollott az Irás magamnak. Ennek utánna mindent szorgosan felírok. Tsak soká írhatnak!

T. Ováry Ur választ vár, addig nem küld ujjabb darabot; felette sokat tanullok tőlle. Nem biztat; sőt tsalhatatlanul állítja el-múlásunkat, mihelyt az Ország dolga régi állapotjára megy. Mit tsináljunk a' Gyermekkel a' Felső oskola nem soká el múlik. Igen szedik a' Gyermeket. Komjáty és Kis Urak örülnek, egyik a' maga hasznán, másik irigységből. 'A Tanítok velem egygyütt búsognak. Nem győzőm vigasztalni. Most semmit sem tehetvén tartok hogy a' Dietáig is suspendálnak hivatalomtól.

Vigasztalást tanátsot instálok a'

Tekintetes Urtól

alázatos szolgálja
Wály András mp.

VI.

Tekintetes Királyi Inspector Ur!

Már egy héttel ez előtt meg-bántam, hogy olly hirtelen, és olly igen neki ereszkedtem a' búnak, noha nem minden ok nélkül vólt; most tellyes meg nyugvással várom a' dolog ki-menetelét. T. Pethő Ur igen nevette a' Miskoltziakat, 's nagy reménységet nyújt, hogy az Institutum bizonyosan meg-marad, vettek Bétsből már tudósítást, minthogy ott is el akarták törteni a' N. oskolát. Töllünk Ketskés Daniel Ur volt Budán, 's mindent el-beszéltet Tettes Pethő Urnál: ott meg-bizott reménységben vagynak. kivévén a tanítás' módja, könyvek, és a' Német nyelv váltó-zását, az Oskolák 's Tisztek meg-maradása felől. Már a' visitorok Assignatioja le-küldetett és több mint vélték, így vettem a' Tudósítást, erre tátott szájjal nézek. Meg-ijedtem hogy a Tettes Ur levelét már két Posta nap venni szerentsém nem volt; 's most nyugott és víg vagyok —. Nagyön nevettem a' kis Kompain; még most is foly, e' tudva inkább lettem volna az Aszalay kinja közt mint ülve — —. Majd ki-pótolom tsak a dolgunk váljon el, és fel-jöhessenek.

Örömet fordítok, és minden órán fel küldök egy darabot. Az Idea Universit is ujra fogom kérni, mert a' minap azt felelte Ováry Ur, hogy elébb választ vár. Reménylem ide-adja.

En most elébbi állapotomhoz képest igen nyugott, és bődög vagyok, noha eremitásban élek. Instálom a' Tettes Urat a' Prothocollumot méltóztassa visszaküldeni, nem próbáltam még ollyat, időm lévén majd jobban el-készítem. Félek, ha tetemesen hibáztam. Gróf Török Ur nállunk és

Korponai sokat beszéllették, nékem nem, mert én ben ülök, mások hozták a hírt. Nevetem 's nem hiszem az ollyat. Nekem most is adnak Forspant, de nem igen van mivel fizetni. Igen meg-untam az édes ételt már, és a' decoctumokat; 's ma izsom a' Tettes Urnak egésségéért: és a' Krohernéért is.

Ajánlom magamat a' Tettes Ur Gratiajába, 's háládatos szívvel vagyok

'A Tekintetes
Királyi Inspector Ur

alázatos szolgálja
Wály András mp.

HARSÁNYI ISTVÁN.

ADATOK GYÖNGYÖSY ISTVÁN ÉLETÉHEZ.

(Harmadik közlemény.)

Őszi verőfény.

Zord és keserves időkben élt Gyöngyösy István. A nagy *Comenius* Ámos tanítványa Sárospatakon még hallgatta a mester bölcis oktatásait, a mikor felesége lett *Baranyay* Ilona, a vagyonos nemesleány, apja táblabírótársának Gáspárnak, *Radváncz* szomszédságában az ungi *Baranya* községben lakó előkelő nemes úrnak sárjadéka. Alig 23 éves korában házasodott meg, a mi különben nem volt szokatlan abban az időben. De bizonyos, hogy hosszas ismeretségből való szerelmi házasság volt ez, hiszen Radváncztól, Ungvárról egy ugrás Baranya, szerelmes embernek csak egy gondolat útját végigmérni. A számító apa, az öreg János is kedvteléssel nézhette ezt a házasságot... Hogy e kegyetlen időben a szerelem édes ajkú költőjévé vált Gyöngyösy, abban a maga természete és tehetsége mellett a szerető, szép asszonynak is nagy része volt.

Mert Magyarország kétségbeejtő állapota csak szivetrázó panaszokra indíthatta a költőt, a mint »*Murányi Venus*«-ában, *Kemény János*-ban olvashatjuk is fájdalmas gyöttrődéseit. A zsitvatoroki béke óta a bécsi udvar csak azon fáradozott, hogy a szultánnal a békességet mindenáron fenntartsa. Hogy e célját elérje, Magyarország végső romlásával se törődött. A királyságban élő be nem hódolt magyarság semmi kíméletre nem talált a töröknél, a ki azt állította, hogy néki csak a »*bécsi császárral*« van békessége, a némethez húzó magyarral nincsen. A portyázások, beütések napirenden voltak. Az egykoruak becslése szerint a csekély királyi területről évenként tízezeret is meghaladó rabot hurczoltak el,